

СИНХРОНДЫ АУДАРМАДА АУДАРМА СТРАТЕГИЯЛАРЫН ҚОЛДАНУ

Рыскалиева Дильнара Манарбековна

ryskaliyeva.dilnara@bk.ru

6B02301 – «Аударма және аударматану» білім бағдарламасының 4 курс студенті

Х.Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау қ, Қазақстан

Республикасы

Ғылыми жетекшісі, магистр, аға оқытушы- **Мустағалиева Г.С**

Синхронды аударма зерттеуі қолданбалы лингвистикадағы басқа зерттеулерден оқшауланған. Мұның себебі көптеген тілдер мен әртүрлі жағдайлардың болуынан туындаған әдістемелік мәселелер болды. Сонымен қатар, бұл тілдерді оқытудың және сөйлеу дағдыларын игерудің жаңа әдістерін қажет ететін, қолданбалы лингвистиканың үлкен нарығымен салыстыруда аз ғана пайдаланушыларға қажетті зерттеу нәтижелерін, практикалық қолдануымен байланысты болды. Аударма бойынша алғашқы толық жұмыстар осы саладағы мамандарды даярлаудың теориялық базасын жасауға тырысқан кәсіби аудармашылардан шықты: кейінгі әдебиеттер когнитивтік теорияның негізгі ережелерінің көрінісі болып табылады. Алайда, синхронды аударма талдауын жүргізудің алғашқы әрекеттерінен кейін елу жылға жуық уақыт өткеніне қарамастан, ғылыми топтар бұл процесті зерттеудің қай парадигмасы ең қолайлы екендігі туралы консенсуспен көрсетті [1,70]

Аударма құзыреті үшін конференция аудармашысының үш қасиеті болуы керек:

а) лингвистикалық құзыреттілік, оның ішінде прагматикалық құзыреттілік, ол өз кезегінде Р.Сеттонның пікірінше, белгілі бір сөздің немесе өрнектің білуден тұратын прагмалингвистикалық құзыреттілікке бөлінеді және этикет, функционалдық стиль және т. б. сияқты кең ұғымдарды қамтитын социопрагматикалық;

б) алдын ала ұсынылған құжаттар мен баяндамалар шартымен нақты тақырып бойынша түсіну және аудару үшін қажетті синхронистің жалпы және мамандандырылған вокабуляры құрылатын жеткілікті базаны білдіретін жалпы біліммен;

в) ақпаратты өңдеу және өңдеу қабілеті.

Көптеген синхронды аударманы зерттеушілері стратегия бойынша конференция аудармашысының шет тілінен аударма тіліне аудару үшін ақпаратты өңдеуге қажетті дағдыларын немесе белгілі бір қабілеттерін түсінеді.

Синхронды аудармадағы стратегия-спикердің мәдени және жеке ерекшеліктерін, базалық деңгейін, тілдік суперкатегориясын және кіші санатын ескере отырып, жіберушінің коммуникативтік ниетін шет тілінен аударма тіліне барабар беруден тұратын аударма тапсырмасын орындау әдісі. Осы анықтамадан *стратегия* ұғымы таза лингвистикалық және экстралингвистикалық факторларды қамтитынын көруге болады, олардың әрқайсысы белгілі бір аударма сегментінде белгілі бір әдісті (немесе бір уақытта бірнеше) таңдауға себеп болуы мүмкін. Тәжірибелі аудармашыда стратегияны таңдау көбінесе таза автоматизм режимінде болады. Сонымен қатар, стратегия шет тілінен аударма тіліне аударылған кезде адекваттылық пен эквиваленттілікке қол жеткізу құралы болғандықтан, синхронды аудармашы бір уақытта бірнеше стратегияны қолдана алады. Сонымен қатар, стратегиялардың бірі негізге алынуы мүмкін, ал басқалары қосымша болады, мысалы, бастапқыда таңдалған әдіс қажетті нәтижелерге әкелмеген қиын жағдайдан шығу құралы ретінде қызмет етеді. [2, 208]

Синхронды аударманы зерттеуіндегі ең даулы сұрақтардың бірі-қай тілдік синхронды аударма жұптары ең қиын екендігі туралы көпжылдық дауламалар көп. Синхронды аударма кезінде ең көп таралған он тілдің ішінде (ағылшын, неміс, араб, орыс, қытай, француз, итальян, жапон, португал, испан) оның үшеуі сөйлемнің соңында етістік болатын синтаксистік құрылымға ие. Бірақ араб тілінде, керісінше, етістік құрылымы

көбінесе басында тұрады. Кейбір зерттеушілер аударманың қиындықтары тілдік жұпқа тәуелді емес деп санайды, дегенмен жалпы тілдік қоғамдастық екі қарама-қарсы мектепке бөлінеді, оларды шартты түрде «екі жақты» және «әмбебап» деп атауға болады. Қытай тілінен ағылшын тіліне аударылған жағдайда, «екіжақты» пікірінше, тек осы тілдік жұпқа тән бірқатар стратегияларды қолдану қажет. «Әмбебап» пікірінше керісінше, синхронды аудармашының міндетіне мағынаны беру кіретіндіктен, тілдің синтаксистік құрылымдары қиынға соқпайды дейді.

Бұл мақалада әрбір синхронды аударма стратегиясы бөлек қарастырылатын болса да, нақты аударма жағдайында олар жинақталған түрде пайдаланылады, яғни синхронист дискурстың белгілі бір сегментін аудару барысында стратегияны белгілі бір жағдайға және стратегияны таңдауға әсер ететін лингвистикалық немесе экстралингвистикалық факторларға байланысты бірнеше рет өзгерте алады.

Сынақ және қателік стратегиясы-синхрондық аудармада эквиваленттілік пен сәйкестікке қол жеткізу әдістерінің бірін А.Д. Швейцер «белгілі бір таңдау критерийлеріне сәйкес келмейтін нұсқаларды қабылдамау арқылы оңтайлы шешімге дәйекті жақындау» стратегиясы ретінде анықтайды. Бұл стратегия кең және тар контекст ұғымымен тікелей байланысты. Жазбаша аударманың ауызша аудармадан артықшылықтарының бірі жазбаша аудармашының әрдайым кең контекстке ие болуымен байланысты. Синхронды аудармада мұндай жағдайлар салыстырмалы түрде аз. Синхронды аудармашы парақты аударып, келесі не болатынын, басқа тұжырымдаманың артында не тұрғанын көре алмайды. Көбінесе мұндай стратегия хабарлама жіберуші кең контекстсіз аудару қиын болатын бірқатар ұғымдарды тізімдеген кезде қолданылады. Бұл жағдайда сөзбе-сөз (белгі) аударма баға жетпес қызмет көрсете алады. Мысалы:

The subject of my presentation is world-views. First, we'll speak about the three major world-views, and then I'll touch upon the others. The major world-views are:

Naturalism

Transcendentalism

Theism

I'll repeat that again:

Синхронды аударма: менің Сөйлеген сөзімнің тақырыбы-дүниетаным. Басында біз үш негізгі дүниетаным туралы сөйлесетін боламыз, ал кейінірек басқаларына тоқталамын. Бұл үш дүниетаным келесідей: *натурализм трансцендентализм Теизм*

Бұл тұрғыда *naturalism* ұғымын аудару сияқты аударма мәселесі *туындайды*. Контекстке байланысты нені білдіретіні толық анық емес сондықтан синхронды аудармашы бұл ұғымды мәтінге жақынырақ, шын мәнінде сөзбе-сөз аударма жасай алады. Сынақ пен қателік стратегиясы «екіжақты» екенін атап өткен жөн. Екілік принципі, біріншіден, синхронды аудармашы белгілі бір ұғымды дәл аудару үшін кең контекст алу үшін сынақ жолымен жүрсе, ол қателік жіберуі де, дұрыс нұсқаны беруі де мүмкін. Қате/дұрыс опцияның пайыздық қатынасын анықтау эксперименттік жолмен мүмкін емес сияқты. Әр жағдай тек жеке және көптеген факторларға байланысты: аудармашының жалпы білімі, синхронды аударманы жүзеге асырылатын жағдайды, тақырыпты білу, сондай-ақ баяндамашымен және оның материалды ұсыну стилімен танысу. Синхронды аудармашы тақырыпты, аударма кезіндегі жағдайды, баяндамашыны және оның презентация тәсілін неғұрлым жақсы білсе, қате ықтималдығы соғұрлым аз болады және дұрыс нұсқаны таңдау ықтималдығы жоғары болады.[3,57]

Екіншіден, сынақ және қателік стратегиясы - аудармашы қателік жасау фактісін қаншалықты тез түсінеді және аударма үшін бұл қатені қаншалықты тез және ауыртпалықсыз түзете алады. Басқаша айтқанда, мәтіннің мағынасын минималды жоғалтумен дұрыс емес нұсқаны дұрыс нұсқаға айналдыру үшін қандай контекст қажет. Осылайша, сынақ және қателік стратегиясы екі ішкі стратегиямен сипатталады: ықтимал қателік стратегиясы және дұрысын таңдау стратегиясы. Бұл жағдайда синхронды аудармашы *naturalism* ұғымын орыс тіліне *натурализм* деп аударды. Бұл аудармашының

аударма кезінде болған контекстіне байланысты болды. Сынақ пен қателік стратегиясын қолдана отырып, ол сөздің бірінші мағынасын таңдағанды жөн көрді, өйткені аударманың дұрыс нұсқасын беру мүмкіндігі жақсы. Мұны растау үшін Вебстер сөздігінде келтірілген *naturalism* сөзінің барлық мүмкін мағыналарын қарастырамыз.

Naturalism-1: action, inclination, or thought based only on natural desires and instincts 2: a theory denying that an event or object has a supernatural significance; *specif*, the doctrine that scientific laws are adequate to account for all phenomena 3: realism in art or literature; *specif*: a theory in literature emphasizing scientific observation of life without idealization or the avoidance of the ugly.

И.Р.Галперин мен Ю.Д. Апреc өңдеген ағылшын-орыс сөздіктері «Naturalism» ұғымын орыс тіліне аударудың бір ғана нұсқасын береді - (және сот *иск.*, *философ.* натурализм), ал «натуралист» сөзінде келесі аударма нұсқалары бар:

naturalist I б 1. натуралист, натуралист; 2. 1) натуралист; 2) философ. натурализмді жақтаушы; 3. үй жануарлары дүкенінің иесі; жануарларды, тұлыптарды сатушы; 4. толтырылған жануар, толтырылған жануар; 5. *ауызша.* физик.

Контекстте ағылшын натуралисті *naturalism* білдіреді деп болжауға мүмкіндік *бермеді*. Баяндамашы әлемнің үш негізгі дүниетанымына қатысты осы үш негізгі ұғымды бірнеше рет қайталады. Синхронды аудармашы таңдалған аударма опциясын растайтын немесе жоққа шығаратын кең контекстті немесе басқа ресми көрсеткіштерді күтуі керек еді. Және мұндай сәт келді. Бірнеше семантикалық топтардан кейін спикер аудармашы күткен ұзақ уақыт бойы (синхронды аударма кабинасында жұмыс істейтін уақыт стандарттары бойынша) сөйлемді айтты: «in the 19th century naturalism of Marx and Engels gave rise to...» Ағылшын философиялық тұжырымдамасы айқын болды *натурализм мұнда диалектикалық материализм мағынасында* қолданылады. Аудармашы бірінші нұсқаның қателігін түсінгеннен кейін қиын жағдайдан шығу процесі қызықты. Бұл дұрыс тұжырымдамаға мүмкіндігінше біркелкі көшу үшін қате аударылған терминнің тіркесінің басында қайталануымен болды.

Ср: «философиялық натурализм, ал Ресейде ол «диалектикалық материализм» деген атпен танымал, оның тамыры XIX ғасырдың ортасынан басталады. Ілімнің негізгі постулаттарын Маркс пен Энгельс тұжырымдады».

Айтпақшы, егер аудитория аударма барысында бір терминнен екіншісіне осындай тегіс ауысуды байқамаса, онда бұл жағдайда сынақ пен қателік стратегиясын қолдану сәтті деп санауға болады. Бұл жағдайда қате опция тек синхронды кабинада болады. Мұндай сәттерде синхронды аудармашының жұмысы көбінесе жазбаша іс-әрекетке ұқсас, өйткені біріншісі өте қатаң уақыт шегімен шектеледі және сөздіктер мен басқа анықтамалық әдебиеттерді қолдана алмайды. Көбінесе, егер баяндамамен алдын-ала танысу мүмкін болмаса, синхронист үшін анықтамалық дереккөз баяндаманың кең контекстіне айналады, бұл аудармашыға сынақ пен қателік әдісін қолдануға мүмкіндік береді. Әрине, бұл әдісті мүмкіндігінше аз қолданған жөн. Жоғарыда айтылғандардың бәріне айта кету керек, И.Р. Гальперин өңдеген ағылшын-орыс сөздігі де, Ю. Д. Апреc өңдеген ағылшын-орыс сөздігі де ағылшын тіліндегі *naturalism* сөзінің материализм *ретінде аудармасын бермейді*. Мұндай мағына тек Вебстер сөздігінде бар, бірақ ол тек екінші орында. философиялық конференциялардағы тәжірибеге сүйене отырып, Америка Құрама Штаттарында *naturalist* сөзі *материалист* мағынасында жиі қолданылады деген болжам жасауға болады. Синхрондық аудармада сынақ пен қателік стратегиясын қолдану мүмкіндігін көрсететін тағы бір мысал келтірейік:

Speaker: There are several principles of investment:

1. Equity
2. General obligation bonds
3. Revenue bonds
4. Public funds

Аударма: инвестициялаудың бірнеше принциптері бар:

1. Жай акциялар шығару
2. Жалпы облигациялар шығару
3. Кіріс облигацияларын шығару
4. Халықтың қаражатын тарту

Синхронды аудармашыға шешуге тура келген мәселелердің бірі *equity* ұғымын орыс тілінде беру болды. Бастапқы нұсқасы *қарапайым акцияларды шығару* аудармашы ұсынған, себебі жеткілікті кең контекст жоқ. Шынында да, *теңдік* дегеніміз: 4. эк. қарапайым акция, тұрақты дивидендсіз акция. Кең контекст алған кезде аудармашы қателік жібергенін түсінді. *Equity* ұғымы қайталанғаннан кейін баяндамашы терминнің мағынасын аша бастайды:

Equity means distribution of investments on a just basis...

Бұл жағдайда қарапайым акцияларды шығару туралы емес, инвестициялардың аймақ экономикасына инвестицияланған қаражатты әділ бөлу сияқты принципі туралы болып отырғаны анық - және бұл кейінгі контекстті растайды. Бұл жағдайда аударманың ең жақсы нұсқасы *әділеттілік принципі* болар еді, бірақ контекстке байланысты синхронды аудармашы ең басында дұрыс нұсқаны бере алмады. Мүмкін, нұсқалардың бірі ретінде аударманың ұқсас нұсқасы синхронистте болған шығар, бірақ аудармашы ең көп таралған нұсқаны беруге шешім қабылдады, өйткені мұндай жағдайда қатенің ықтималдығы аз.

Түпнұсқа және аударма жазбасына оралу:

Equity means distribution of investments on a just basis. This is the key thing for attracting investors.

Аударма: сонымен, бірінші тармақ-акциялар және әділеттілік принципі.

Бұл инвестицияларды тарту үшін негіз болып табылады.

Бұл жағдайда синхронды аудармашы қазіргі жағдайдан шығу әдісін алдыңғы мысалдағыдай таңдады: дұрыс аударылмаған тұжырымдаманы немесе дұрыс аударылмаған фразаның бір бөлігін қайталау және оған аударманың нақты нұсқасын тегіс қосу. Кейіннен аударманың дұрыс емес нұсқасы қолданылмайды.

Мұнда біз аудармадағы қателік ықтималдығы сияқты синхронды аударма аспектісіне тап боламыз. Синхронды аудармадағы қателіктің себептері таза объективті де, субъективті де болуы мүмкін. Аударма әдебиеттерінде аудармашының қателіктері немесе жұмыс кезінде аудармашының шаршауымен түсіндіріледі. Бұл жағдайда біз қарапайым ескертулерге және синхронды аударма мен қалыпты сөйлеу тіліне тән басқа сөйлеу қателіктеріне назар аудармаймыз, бірақ олардың себептері әр түрлі болуы мүмкін. Негізгі айырмашылық мынада: синхронды аудармадағы қателер екі жақты сипатта болуы мүмкін: аудармашының тілдік құзыреттілігінің жеткіліксіздігінен, соның ішінде прагматикалық құзыреттіліктен жасалған қателер және аудармашы мен баяндамашы арасында қажетті үйлестірудің болмауынан туындаған қателер. [4,48] Қатенің себептері көп функционалды сипатта болуы мүмкін, мысалы, синхронды аудармашының тақырыпты жеткіліксіз білуі және басқа да бірқатар себептер. Синхронды аударманың соңғы жылдарында сіз бәрін синхронды түрде аударма аласыз деген әсер пайда болды. Нақты жағдайда синхронды аударма белгілі бір шектеулерге ие, функционалды түрде бұл белгілі бір жағдайларға байланысты қызмет түрі қатенің шектеулері мен мүмкіндігі.

Егер синхронды аударманың түпкі мақсаты ақпарат жіберуші мен әртүрлі тілдерде сөйлейтін реципиент арасындағы байланысты қамтамасыз ету болса, онда аударма және соның салдарынан аударма құзыреттілігінің жоғары деңгейі бар аудармашыларды даярлау тек жартысын құрайды. Синхронды аудармашының бақылауынан тыс бірнеше себептерге байланысты, кейбір жағдайларда синхронды аудармашының түсінуінде белгілі бір қиындықтар тудыратын ауызша дискурстың сегменттері бар. Мұндай жағдайларда «аударманы сақтау» үшін қолдан келгеннің бәрін жасау керек.

Дискурсты түсінуде, П.Джонсон-Лэйрдтің пікірінше, психикалық қабылдау моделі басым рөл атқарады, өйткені бұл логикалық идеялар, белгілер мен ұғымдар негізінде жеке адамның жұмыс жадында құрылған нақты немесе елестетілген оқиғалардың құрылымдық

аналогының когнитивті көрінісі. 40-шы жылдары дамыған психикалық қабылдау моделі аударма емес, тікелей таным теориясына арналған. Бұл модель ақпарат жіберуші мен алушы арасындағы біржақты байланыс процесі кезінде олардың екеуі де бір тілде сөйлейтініне қарамастан белгілі бір түсініспеушіліктер туындауы мүмкін екенін көрсетеді. Синхронды аудармашы үшін тапсырма көбіне күрделене түседі, өйткені аударма процесіне екі тіл қатысады.

Толығымен табиғи сұрақ туындайды. Аударманың дұрыс емес нұсқасын дұрыс түзеткен кезде оны қайталау қаншалықты орынды? Аудармашы нақты қателік жіберген жағдайда, аудиториядан кешірім сұрап, содан кейін дұрыс нұсқаны беру оңай әрі адал болмас па еді? Бұл мәселенің кері жағы да бар. Оны келесі дихотомия түрінде ұсынуға болады:

1. Синхронды аудармашының қате жібергенін аудитория қаншалықты түсінеді?
2. Аудитория қатені дұрыс аударма опциясына түзету процесін байқай ма?

Осы сұрақтарға жауап беру арқылы біз мәселені шеше аламыз, кез-келген синхронды аударма ситуациялық шартталған. Бір жағдайда табиғи болып көрінетін нәрсе басқа жағдайда өте қарапайым болып көрінуі мүмкін, мысалы, жазылған аударманы тыңдау кезінде, конференция аяқталғаннан кейін және бізде залдың сезімі, аудиторияның реакциясы, «тірі» аударма кезінде болатын оқиғалардың визуалды көрінісі жоқ.

Залда отырған және аударманы тыңдайтын тыңдаушы аудармашының қателігін байқай ала ма? Әрине, мұндай мүмкіндік бар, бірақ бұл әдетте онша үлкен емес. Егер қатысушы аударманы тыңдайтын болса, онда синхронды аудармашы байқамаған жерде қатені байқауға жеткілікті дағдылары жоқ екені анық. Көбінесе тыңдаушы аударма қатысушысы өзінің назарын түпнұсқа мәтініне емес, аударма мәтініне аударады. Алайда, егер конференцияға қатысушы оның тақырыбын өте жақсы түсінсе және аударылған мағынаға сүйене отырып, осы сегменттегі бір нәрсе қисынды түрде аударылмағанын түсінсе, қате байқалады.

Мұндай жағдайда туындайтын тағы бір сұрақ конференцияға қатысушыға аудармашының аударманың дұрыс емес нұсқасын бергенін түсіну үшін қанша уақыт қажет болатындығына байланысты.

Жоғарыда келтірілген мысалдардың хронометражын келтірейік.

1. The subject of my presentation is world-views. First, we'll speak about the three major world-views, and then I'll touch upon the others. The major world-views are:

Naturalism

Transcendentalism

Theism

I'll repeat that again:

Naturalism

Transcendentalism

Theism

Let's start with naturalism. In the 19th century naturalism of Marx and Engels gave rise to

.....

Naturalism сегменті..... gave rise to ұзақтығы бойынша алады

22 секунд.

2. Speaker: There are several principles of investment:

1. Equity

2. General obligation bonds

3. Revenue bonds

4. Public funds

Equity means distribution of investments on a just basis...

Мәтіннің бұл бөлігі орта есеппен 14,5 секундта сөйлейді. Синхронды аудармашыға кең контекстке сүйене отырып, аударманың дұрыс нұсқасын беру үшін қанша уақыт қажет. Әрине, ұғымдарды тізімдеу кезінде кең контекст алу уақыты әр түрлі факторларға

байланысты өзгеруі мүмкін, мысалы, баяндамашының материалды ұсыну жылдамдығы, түпнұсқадағы ақпарат көлемі және басқалары. Бірақ жалпы алғанда, уақыт өте қысқа.

Қорытындылай келе, келесі қорытындылар жасауға болады:

1. сынақ және қате стратегиясы екі ішкі стратегиядан тұрады: ықтимал қате және дұрыс таңдау ішкі стратегиясы

2. сынақ және қателік стратегиясы синхронистте аударманың дайын нұсқасы болмаған жағдайларда қолданылады.

3. синхронист дұрыс нұсқаны болжаған жағдайда, ықтимал қатенің ішкі стратегиясы қолданылмайды және аударма табылған тұжырымдаманы қолдана отырып жалғасады.

4. сынақ және қателік стратегиясы контекст синхронистке таңдалған аударма нұсқасының дұрыстығына көз жеткізуге мүмкіндік бермейтін жағдайларда да қолданылады және белгілі бір сегментті аударма тіліне барабар беру үшін кеңірек контекст алу қажет.

Қолданылған әдебиеттер тізімі:

1. Чернов Г.В. Синхронды аударманың лингвистикалық негіздері / док. дисс. - М, МГЛУ, 1980.
2. Чернов Г.В. Синхронды аударма теориясы мен практикасы. - М.; Халықаралық. қарым-қатынас, 1978. -208 Б.
3. Barik, H.C. Simultaneous Interpretation: temporal and quantitative data, in *Language and Speech*, London, Kingston Press Services, 16, 1973 pp. 5-270. Berlin, B. *Principles of Tzeltal Plant Classification*. New York : Academic Press, 1974.
4. Broadbent, D. *Perception and Communication*. London : Pergamon Press, 1958. Catford, J.C. *A Linguistic Theory of Translation*. Oxford : Oxford University Press, 1965.
5. Creik, K. *The nature of explanation*. Cambridge : Cambridge University Press, 1943.
6. Dejean Le Feal K. Why impromptu speech is easy to understand. In Enkvist N.E. (ed) *Impromptu Speech : a Symposium*. Abo Research Institute. Abo Akademy Foundation, 1982. P 221-239.